

A Theoretical Framework for the Role of Dialogue in Enhancing Social Capital with Emphasis on Islamic Teachings and the Debates of Imam Reza (AS)¹

Tayebeh Zare'ei¹

Ahmad Abbasi Darre Beidi²

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Literature and Humanities, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author).

Tayebeh.Zareie@iau.ac.ir

2. M.A. in Counseling, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran.

a.abbasi.d2020@gmail.com

Abstract

The ability to communicate and engage in dialogue with others is an innate human trait. When conducted effectively, dialogue facilitates relationships and enhances social capital as a cohesive, unifying, and elevating factor. The aim and main issue of the present study is to examine the role and significance of dialogue in promoting social capital, with a focus on the debates of Imam Reza, using a qualitative method and a descriptive-analytical approach. The research findings are presented in the form of a theoretical model. This model demonstrates that Qur'anic and Imam Reza dialogues act as facilitators of relationships by embodying characteristics such as tolerance and gentleness in speech, honesty, special attention to the audience, understanding their perspective, respecting differences, politeness, cheerfulness, and brevity. These dialogues, by

1. **Cite this article:** Zare'ei, T. (2024). A Theoretical Framework for the Role of Dialogue in Enhancing Social Capital with Emphasis on Islamic Teachings and the Debates of Imam Reza. *Islam and Social Studies*, 12(47), 37-69. <https://doi.org/10.22081/JISS.2025.66526.2009>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). * **Type of article:** Research Article

▣ **Received:** 22/05/2023 • **Revised:** 06/10/2024 • **Accepted:** 04/01/2025 • **Published online:** 03/03/2025

© The Authors

promoting constructive interactions, strengthening participation, cooperation, and empathy, as well as increasing cohesion, knowledge, and awareness, contribute to the enhancement of social capital components. Consequently, adherence to these principles leads to the improvement of lifestyle and the material and spiritual well-being of human society.

Keywords

Dialogue, Human Relations, Social Capital, Debates of Imam Reza (PBUH).

ارائه الگوی نظری جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی با تأکید بر

آموزه‌های اسلام و مناظرات امام رضا علیه السلام

طیبه زارعی^۱ ID احمد عباسی دره‌بیدی^۲ ID

۱. استادیار، گروه معارف، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد کرمانشاه،
دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).

Tayebeh.Zareie@iau.ac.ir

۲. کارشناس ارشد مشاوره، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران
a.abbasi.d2o2o@gmail.com

چکیده

توانایی برقراری ارتباط با دیگران و گفت‌وگو از جنبه‌های فطری انسان است که اگر به خوبی انجام شود موجب آسان‌شدن روابط و افزایش سرمایه اجتماعی به عنوان یک عامل انسجام‌بخش، وحدت‌آفرین و تعالی‌بخش می‌شود. هدف و مسئله پژوهش حاضر، بررسی نقش و جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی با تأکید بر مناظرات امام رضا علیه السلام از طریق روش کیفی و شیوه توصیفی - تحلیلی است. نتایج پژوهش در قالب یک مدل نظری ارائه شده است. مدل مذکور نشان می‌دهد گفت‌وگوهای قرآنی و رضوی به عنوان یک تسهیل‌گر روابط با داشتن ویژگی‌هایی همچون: مدارا و نرمی در گفتار، صداقت، توجه خاص به مخاطب، درک ایشان و در نظرگرفتن تفاوت‌ها، احترام، خوش‌رویی، اختصارگویی به واسطه ارتقای سطح تعاملات سازنده، تقویت مشارکت، همکاری و همدلی، افزایش سطح انسجام، دانش و آگاهی، موجب تقویت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی می‌گردند که به تبع از آن، ارتقای سبک زندگی و سطح رفاه مادی و معنوی جامعه انسانی را به همراه دارد.

کلیدواژه‌ها

گفت‌وگو، روابط انسانی، سرمایه اجتماعی، مناظرات امام رضا علیه السلام.

۱. استاد به این مقاله: زارعی، طیبه؛ عباسی دره‌بیدی، احمد. (۱۴۰۳). ارائه الگوی نظری جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های اسلام و مناظرات امام رضا علیه السلام. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۲(۴۷)، صص ۳۷-۶۹.
<https://doi.org/10.22081/JISS.2025.66526.2009>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵ • تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

مقدمه

سرمایه اجتماعی، از مهم‌ترین سرمایه‌های زندگی انسان است که با تشکیل اجتماع و گروه‌های انسانی در پرتو تعاملات و روابط انسانی شکل می‌گیرد. عنصر اصلی برقراری رابطه میان انسان‌ها گفت‌وگو است که یکی از جنبه‌های فطری آدمی او بوده و به همین علت انسان «مدنی بالطبع» نامیده شده است. انسان‌ها برای آنکه خود را بهتر بشناسند، دیگران و جهان پیرامون خود را بشناسند، دنیا را با دیگران تقسیم کنند، دیگران را متقاعد کرده و تحت تأثیر قرار دهند، تفریح کنند، لذت ببرند و ...؛ با بهره از انواع شیوه‌ها و ابزارها برای برقراری ارتباط و دریافت ارتباط تلاش می‌کنند (مایرز و مایرز، ۱۳۸۳، صص ۲۵-۲۸) و در بیشتر مواقع سعی در گفت‌وگو با یکدیگر دارند. گفت‌وگو به عنوان یک برساخته انسانی، دارای توان مناسب برای ایجاد دگرگونی در جهان واقعی (خانیکی، ۱۳۸۱، ص ۹۵) و رسیدن به درک صحیح از وقایع است.

گفت‌وگو مقدمه آشنایی و کم کردن تفاوت‌ها است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «اندیشه‌ها را با یکدیگر رودررو کنید، تا آنچه صواب است به دست آید» (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۲۴). از طرفی مسئله همزیستی در تاریخ بشر، هیچ‌گاه به گستردگی امروز محل بحث و مناقشه نبوده و این از آن روست که آدمیان هرگز ضرورت تفاوت را چنین ملموس و گسترده، به صورت رویارویی هر روزه با «دیگربودگی» تجربه نکرده بودند (والزر، ۱۳۸۳). در واقع، در جامعه جدید و با گسترش ارتباطات محلی، ملی و بین‌المللی، برگ نوبنی از تاریخ ورق می‌خورد و مردمان سراسر دنیا، امکان تعامل مداوم و وسیع با یکدیگر را پیدا می‌کنند (سراج‌زاده و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۱۱۰) و برقراری گفت‌وگو در میان آنان و به خصوص هم‌کیشان و هم‌دینان ضرورت بیشتری می‌یابد.

گفت‌وگو براساس منطق و عقلانیت به دور از تعصبات فکری و عقیدتی بین علمای مسلمان، فرهیختگان فرق اسلامی و حتی سایر گروه‌های اجتماعی از ضرورت‌های امروز جهان اسلام است. با توجه به تفرقه‌ای که از سوی دشمنان اسلام، به مسلمانان خاورمیانه تحمیل شده و به شعله‌ور شدن آتش جنگ در منطقه دامن زده است، حاکمان کشورهای اسلامی، علما و اندیشمندان مسلمان می‌بایست گروه‌های درگیر و متخاصم را

به گفت و گو، صلح و آشتی، همگرایی و گردآمدن بر محور قرآن و سنت نبوی دعوت کنند (عارفی میناآباد، ۱۳۹۴، ص ۳۷) و به واسطه گفت و گو، که امکان تبدیل اندیشه‌های بالقوه به افعال نیک بالفعل وجود دارد، به تفاهم، وحدت و انسجام دست یابند؛ اما برای آنکه گفت و گو بتواند به مسیر صحیح هدایت شود و دگرگونی لازم را به خصوص برای ارتقای سرمایه انسانی و اجتماعی لازم پدید آورد، لازم است تا مزایای گفت و گوی صحیح و منطقی برای شمار بیشتری از کنشگران اجتماعی توضیح داده شود و همچنین شرایط دستیابی به موفقیت در گفت و گوهای معنا و پایدار نیز به تفصیل تبیین گردد (پایا، ۱۳۸۱، ص ۹۲).

گفت و گو باب دستیابی به سرمایه اجتماعی است و چون مهمترین مؤلفه سرمایه اجتماعی، اعتماد است که به باور پاتنام؛ «چرخ‌های حیات اجتماعی را روغن می‌زند» و به تعبیر کلمن؛ «قدرت عمل کردن را تسهیل می‌کند» (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۶، ص ۱۰)، از مسیر گفت و گو، مفاهمه و درک متقابل که لازمه اعتماد است، شکل می‌گیرد و عامل تفاهم و یگانگی می‌شود.

از طرفی وقتی معنای نشانه‌ها و هدف گفت و گو و آداب آن خوب درک و رعایت نشود، سوء تفاهم حاصل می‌شود. جهان زندگی ما پر از این سوء تفاهم‌هاست (کوثری، ۱۳۸۷، صص ۳۳-۳۴). یعنی آنچه مورد نظر فرستنده پیام بوده است، در ذهن گیرنده ایجاد نمی‌شود و به عبارتی فهم مشترک و ارتباط صحیح شکل نمی‌گیرد. رسیدن به فهم مشترک از مسائل در میان انسان‌ها، به طور عمده از طریق گفت و گوی صحیح و منطقی ممکن بوده و بدون ارتباط و شکل‌گیری الگو و جریان گفت و گوی صحیح، تفاهم جمعی و اعتماد که لازمه سرمایه اجتماعی است، اتفاق نمی‌افتد؛ لذا گفت و گو با داشتن یکسری ویژگی‌های خاص سبب ارتقای سرمایه اجتماعی می‌گردد؛ بنابراین مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که گفت و گو چه نقش و جایگاهی در ارتقای سرمایه اجتماعی دارد؟ تعالیم دینی و آموزه‌های رضوی (گفت و گو و مناظرات حضرت رضا علیه السلام) در این رابطه حاوی چه نکات و دستوراتی هستند؟ به عبارتی الگوی نظری جایگاه گفت و گو در ارتقای سرمایه اجتماعی با توجه به منابع دینی، گفت و گوها و مناظرات امام رضا علیه السلام چیست؟

۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

نتایج تحقیقات مختلف در ایران (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶؛ رفیع پور، ۱۳۷۸، موسوی خامنه و حسن پور درودگر، ۱۳۹۱) بیانگر کاهش میزان سرمایه اجتماعی است. بررسی این تحقیقات نشان می‌دهد که شاخص‌های سرمایه اجتماعی در ایران امروز از وضعیت مطلوبی برخوردار نیستند و برای کشوری مسلمان با داشتن غنی‌ترین منابع فرهنگی، دینی و اعتقادی این موضوع چندان مناسب نبوده و می‌تواند جامعه را با انواع آسیب‌های اجتماعی روبرو کند. این در حالی است که نیاز به افزایش سرمایه اجتماعی در پرتوی گفت‌وگو و تفاهم در حیات معاصر پررنگ‌تر شده است. این نتیجه تغییرات عمیق در تمامی عرصه‌های زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی انسان در دوره معاصر است. این دگرگونی‌ها در جامعه تحت لوای شکل‌گیری دولت‌های جدید، گروه‌های مختلف اجتماعی و فاصله میان افراد و بالاگرفتن اختلافات و تنش‌ها و نیز درگیری میان اقلیت‌های مذهبی، قومی و نژادی در داخل یک کشور ظهور یافته و بیشتر منجر به جنگ‌هایی شده که قربانی آن، خود انسان، حق حیات، حقوق و کرامت اوست (رحیمی و عموری، ۱۳۹۴، ص ۱۰۲).

همان‌طور که فوکویاما معتقد است، سرمایه اجتماعی یک هنجار اجتماعی است که همکاری دو یا چند نفر را تقویت کرده و موجب بالارفتن سطح همکاری اعضای جامعه و پایین آمدن سطح هزینه تبادلات و ارتباطات می‌گردد (رحمانی و کاوسی، ۱۳۸۷، ص ۳۶). به باور پورتس^۱ (۱۹۹۸) سرمایه اجتماعی در فرد فی‌نفسه وجود ندارد؛ بلکه سرمایه اجتماعی تنها زمانی دارای به‌شمار می‌رود و اهمیت پیدا می‌کند که فرد با سایر افراد روابط متقابل یا کنش و واکنش‌هایی (مخصوصاً گفت‌وگوهای منطقی و علمی) برقرار سازد (پیران، ۱۳۹۲، ص ۱۹۱).

پدیداری سرمایه اجتماعی در میان گروه‌های انسانی، به واسطه گفت‌وگو و در سایه برقراری ارتباط سازنده و مؤثر اتفاق می‌افتد و اتحاد، انسجام و پیوند میان گروه‌های

1. Alejandro portes

گوناگون در جامعه اسلامی که از اهداف و آرمان‌های دین بزرگ اسلام است، از نتایج گفت‌وگو و مفاهمه است که می‌تواند تسهیل‌گر زندگی اجتماعی و مهیاکننده شرایط رسیدن به هدف باشد. بدین ترتیب پرداختن به نقش گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی و بهبود روابط انسانی به عنوان یک عنصر سازنده در زندگی اجتماعی مطرح است که قابل بررسی و پژوهش علمی بوده و نیازمند طرح و راهنما است که گفت‌وگوهای قرآنی، دینی و رضوی علیه السلام به عنوان نمونه‌ای سازگار با فرهنگ ایرانی-اسلامی می‌تواند مد نظر قرار گیرد و به عنوان یک چراغ راه در این زمینه مورد استفاده باشد. به همین دلیل اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر برای آن است تا به تحلیل جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی با توجه به تعالیم و سیره امام رضا علیه السلام با تأکید بر مناظرات و گفت‌وگوهای ایشان پردازد و یک الگوی نظری در این رابطه ارائه دهد.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر از تحقیقات اسنادی است که با روش کیفی و به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شده و تلاش دارد با بهره‌گیری از اسناد معتبر علمی و منابع کتابخانه‌ای (روایی)، مروری و اینترنتی پیرامون گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی به بررسی و تبیین موضوع پردازد و نقش گفت‌وگو را در ایجاد و ارتقای سرمایه اجتماعی مورد بررسی و تبیین قرار دهد؛ چراکه گفت‌وگوی علمی - منطقی و سازنده به عنوان یک عامل مهم در برقراری سرمایه اجتماعی و ارتقای آن است.

۳. پیشینه پژوهش

گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم و مسائلی هستند که پیرامون آن‌ها مطالعات، کنفرانس‌ها، نشست‌ها، همایش‌ها، پژوهش‌ها، مقالات و متون متعددی برگزار و به رشته تحریر درآمده است. از جمله واعظی و همکاران (۱۴۰۱) با بررسی پرسش‌گری و گفت‌وگو در آموزه‌های امام علی علیه السلام به این نتیجه رسیده‌اند که پرسش‌گری و انواع آن در آموزه‌های حضرت علی علیه السلام شامل ۴ مفهوم کلی معانی

گفت‌وگو، معانی پرسش‌گری، انواع گفت‌وگو و انواع پرسش‌گری است. رحیمی و عموری (۱۳۹۴) با بررسی احیای فرهنگ گفت‌وگو و ضرورت همگرایی در جهان اسلام معتقدند گفت‌وگو میان مذاهب با رعایت آداب آن و همزیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان به عنوان یک امر مهم در اتحاد و همگرایی جهان اسلام مطرح است که هدف نهایی آن اتحاد امت اسلام و اشاعه جو‌الفت و تعاون میان مسلمانان تحت لوای یک دین واحد است. جعفریان و مسجدجامعی (۱۳۹۴) با بررسی دیدگاه‌های نظری به گفت‌وگوی بنیادینی در ایران سابقه گفت‌وگو را همسان با تاریخ بشر دیده و اینکه نقش مهمی در تحولات و انقلابات و حتی اصلاحات و جلوگیری از خشونت‌ها و جنگ‌ها داشته است. پیرامون سرمایه اجتماعی نیز مطالعات زیادی انجام شده، از جمله خنیفر و همکاران (۱۴۰۲) با بررسی نقش ساختاری آموزش هوشمند در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی به این نتیجه رسیدند که یک رابطه دوجانبه میان توسعه آموزش هوشمند و افزایش سرمایه اجتماعی وجود دارد. پاک‌سرشت (۱۳۹۳) با مطالعه ملاحظات و راهبردهای ارتقای سرمایه اجتماعی با تعریف چهار رویکرد تعریف سرمایه اجتماعی؛ اجتماع‌گرایی، شبکه‌گرایی، نهاد‌گرایی و هم‌افزایی به این نتیجه دست یافته است که رویکرد هم‌افزایی برای ارتقای سرمایه اجتماعی مناسب‌تر است؛ همچنین رسول‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) با بررسی نقش نظام آموزش از دور در ایجاد سرمایه اجتماعی و ارائه الگوی مناسب جهت ارتقای آن در آموزش عالی کشور معتقدند سرمایه اجتماعی اعضای هیأت علمی نظام آموزش از دور از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. از دیگر تحقیقات مرتبط با سرمایه اجتماعی و گفت‌وگو می‌توان به عارفی میناآباد (۱۳۹۴)، «ضرورت گفت‌وگو و اعراض از مجادله در جهان اسلام»، عباس‌زاده و همکاران (۱۳۹۱)؛ «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و آنومی اجتماعی»، خانیکی (۱۳۸۳)؛ «گفت‌وگو؛ از مفهوم زبانی تا معنای جهانی» و دیگر تحقیقات مرتبط اشاره کرد که کمتر موردی از آن‌ها به بررسی نقش گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی و ارائه مدل در این زمینه پرداخته است و لذا پژوهش حاضر تلاش دارد تا در این زمینه اطلاعاتی هرچند اندک را در اختیار علاقه‌مندان این حوزه قرار دهد.

۴. مبانی و مفاهیم پژوهش

از قسمت‌های مهم هر پژوهش بازشناسی و تعریف مفاهیم و مشخص‌سازی مبانی اصلی پژوهش است که به نویسنده و خواننده در درک متقابل و سهولت نوشتن و خواندن کمک می‌کند. به همین خاطر در ادامه تلاش شده است مهم‌ترین مبانی و مفاهیم پژوهش تعریف و مشخص گردد.

۴-۱. گفت‌وگو

«گفت‌وگو مکالمه‌ای است که در آن شرکت‌کنندگان برای رسیدن به هدف واحد و مشترک که حل یا رفع مسئله یا مشکل مبتلا به همه‌شان است، به فهم و نقد سخن یکدیگر می‌پردازند. در گفت‌وگو هدف رفع مسئله نظری یا رفع مشکل عملی است. سازوکار گفت‌وگو، فهم سخن دیگری و نقد آن و نه حمله به دیگری و دفاع از خود (خائیکی، ۱۳۸۳، ص ۹۴) است که به‌طور معمول به صورت شفاهی یا نوشتاری انجام می‌شود و با توجه به اجتماعی بودن انسان‌ها در ذات و فطرت آنها وجود دارد گفت‌وگو به عبارت ساده یعنی صحبت کردن با یکدیگر که می‌تواند به صورت گوناگون انجام شود.

۴-۲. سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از انواع سرمایه‌های مطرح‌شده، به معنای شبکه‌ای از روابط فردی و گروهی است که هر فردی در اختیار دارد و شامل همه منابع واقعی و بالقوه‌ای است که می‌تواند در اثر عضویت در شبکه اجتماعی کنشگران یا سازمان‌ها به دست آید (تاجبخش، ۱۳۸۹، ص ۱۴۷). سرمایه اجتماعی متشکل از ارتباطات فعال بین افراد و پیونددهنده اعضای شبکه‌های انسانی و جوامع است و همکاری‌ها را ممکن ساخته و تقویت‌کننده همکاری، تعهد، تسهیم اطلاعات و اعتماد است (کوهن و پروساک^۱، ۲۰۰۱) که معمولاً اساس و پایه آن بر گفت‌وگو و تبادل قرار دارد.

1. Cohen & Prusak

سرمایه اجتماعی دارای ابعاد مختلفی است که در یک تقسیم‌بندی نه‌پاییت و گوشال^۱ (۱۹۹۸) ابعاد سرمایه اجتماعی را به سه بعد ساختاری، شناختی و ارتباطی تقسیم می‌کنند. بعد ساختاری شامل ذخایر غیرانسانی دانش در سازمان است و شامل سه دسته؛ الف) پیوندهای موجود در شبکه، ب) شکل و ترکیب شبکه و ج) تناسب سازمانی و آنچه مرتبط با سازمان است، می‌باشد. بعد شناختی سرمایه اجتماعی به عنوان یک مکانیزم اتصال دهنده شامل شناخت (یعنی فعالیت‌های ذهنی، عقلی و اندیشه‌ای) است، که توسط زبان یگانه، درک مشترکی از ارزش‌ها و اهداف را برای اعضای شبکه فراهم ساخته و مقدمه فعالیت مناسب و تسهیل ارتباط آنان در نظام اجتماعی را فراهم می‌گرداند (آلگوزائو و فیلیتری^۲، ۲۰۱۰) و زبان، علائم مشترک و روایت‌های مشترک را در بر می‌گیرد (قدم زن جلالی، ۱۳۹۰). بعد ارتباطی سرمایه اجتماعی شامل رابطه‌ای است که افراد با یکدیگر برقرار می‌کنند (پیران و همکاران، ۱۳۹۱) و شامل مؤلفه‌هایی چون؛ اعتماد، هنجارها، تعهدات، روابط متقابل و تعیین هویت مشترک است که از طریق گفت‌وگو به هم اتصال یابند، گفت‌وگو نیز چسب سرمایه اجتماعی است.

۵. یافته‌های پژوهش

در این قسمت از پژوهش ابتدا ارتباط میان گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی بررسی و تبیین می‌شود و پس از آن ویژگی‌های گفت‌وگوی سازنده در قرآن و سیره معصومین علیهم‌السلام بیان شده و سپس ویژگی‌های گفت‌وگو و مناظرات امام رضا علیه‌السلام در راستای ارتقای سرمایه اجتماعی مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته و در نهایت الگو و مدل نظری پژوهش به دست می‌آید.

۱-۵. ارتباط گفت‌وگو و سرمایه اجتماعی

ارتباط‌گیری از طریق سخن و گفت‌وگو چیز جدیدی نیست و سابقه آن به سقراط و

1. Nahapiet & Ghoshal

2. Alguezaui & Filieri

حتی قبل از آن می‌رسد و گسترش روابط حکایت از ضرورت روزافزون آن دارد که احتمالاً در آینده یکی از مهمترین کانون‌های مطالعات علمی اندیشکده‌های دینی جهان خواهد شد. سرگذشت ادیان همواره نشان‌دهنده گفت‌وگوی میان پیروان آنها بوده است. بحث از گفت‌وگوی ادیان در عمل «پس از تشکیل پارلمان جهانی ادیان در سال ۱۸۹۳م. و با رویکردی صلح‌طلبانه میان ادیان قوت گرفت و امروزه این گفت‌وگوها و نشست‌ها از حالت یک‌جانبه به گفت‌وگوهای دو جانبه تغییر یافته است» (سلطانی، ۱۳۸۴، ص ۷).

گفت‌وگوی سازنده و منطقی باعث فهم یکدیگر و احساس نزدیکی و دوستی بیشتر می‌گردد. همانگونه که سرمایه اجتماعی نیز با ارتقای خود همین نتیجه را در پی دارد و نتایج تحقیقات و نظر اندیشمندان حوزه اجتماعی مانند؛ چلبی (۱۳۸۴)، چلبی و امیرکافی (۱۳۸۵)، میلر و سیرز (۱۹۸۶)، پاتنام (۲۰۰۲) و سیگلر و ژوسلین (۲۰۰۲) این امر را تأیید کرده و سرمایه اجتماعی را عاملی در راستای ارتقای مدارا و سازگاری با یکدیگر دانسته و این بدان معنی است که افراد، وقتی در شبکه‌های اجتماعی مختلف قرار می‌گیرند و تحت تأثیر هنجارهای موجود در این شبکه‌ها با اقوام، مذاهب و اندیشه‌های متفاوت برخورد می‌کنند، به نسبت زمانی که در این گونه شبکه‌های اجتماعی شرکت نمی‌کنند و تحت تأثیر هنجارهای موجود در شبکه‌ها قرار نمی‌گیرند (یعنی زمانی که از سرمایه اجتماعی اندکی برخوردارند)، نگرش مداراجویانه‌تری نسبت به این گونه تفاوت‌ها نشان می‌دهند. بدین ترتیب، سرمایه اجتماعی به تعبیر بانک جهانی به منزله چسبی است که انسجام جوامع را تضمین می‌کند. در واقع سرمایه اجتماعی، یک سیستم محوری امنیتی است که از بروز خشونت و کشمکش جلوگیری می‌کند و مدارا را افزایش می‌دهد (فاین، ۱۳۸۵، ص ۲۸۵).

آنچه در اعتماد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی اثرگذار است و به عنوان چسب نگهدارنده عوامل و شاخص‌های سرمایه اجتماعی مطرح است، گفت‌وگو است که اگر منطقی و اصولی صورت گیرد، سرمایه اجتماعی در پرتو آن رشد یافته و ارتقا پیدا می‌کند. گفت‌وگوهای قرآنی و دینی با داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد به عنوان

الگوی مناسب برای تبیین ارتباط و نقش گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی بوده که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۵-۲. ویژگی‌های گفت‌وگوی سازنده در قرآن و سیره معصومین علیهم‌السلام

در قرآن کریم و در سیره معصومین علیهم‌السلام پیرامون گفت‌وگو و ارتباط‌های سازنده که سرچشمه‌ای برای سرمایه اجتماعی و ارتقای آن هستند، مفاهیم و مبانی متعددی بیان شده است که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد.

۵-۲-۱. دقت و توجه

یکی از تعالیم قرآن در راستای فهم همدیگر و درک متقابل در هنگام گفت‌وگو دقت و توجه است. برای نمونه می‌توان به آیه‌های ۱۷-۱۸ سوره زمر اشاره کرد که خداوند متعال در آن می‌فرماید: «بشارت بده به آن بندگان من که به سخن گوش فرا می‌دهند و بهترین آن را پیروی می‌کنند، اینانند که خدایشان راه نموده و اینانند همان خردمندان». حضرت علی علیه‌السلام نیز در این رابطه می‌فرماید: «نگاه کن به سخنی که گفته می‌شود و نگاه نکن به کسی که سخن می‌گوید» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۶۱).

۵-۲-۲. پاسخ به نحو شایسته

پاسخ‌گویی و داشتن واکنش مناسب به دیگران قسمتی از گفت‌وگو و ارتباط است که طبق بیان قرآن بهتر است پاسخ دیگران را به نحو شایسته و نیکو و یا حداقل به همان شیوه خودشان داد. خداوند در آیه ۸۶ از سوره نساء می‌فرماید: «هرگاه به شما تحیت گویند، پاسخ آن را بهتر از آن بدهید؛ یا (لااقل) به همان گونه پاسخ گویند».

۵-۲-۳. مدارا با دیگران و رعایت ادب و احترام

مدارا با دیگران و رعایت ادب و احترام اصل مهم دیگر در برقراری ارتباط و و گفت‌وگو با دیگران است (سعادت، ۱۳۸۵، ص ۱۵۸). این اصل طبق فرمان خدا و براساس آیه

۶۱ انفال بود که خداوند می‌فرماید: «اگر مخالفان تمایل به صلح نشان دادند، توهم تمایل نشان بده». در سیره پیامبر ﷺ آمده است که وقتی دعوت به اسلام می‌کرد، طرف مقابل را احترام و نصیحت می‌فرمود (فانضی، ۱۳۷۵، ص ۴۳). ایشان فرمودند: «هیچ کس از مسلمین را تحقیر نکنید و کوچک نشمارید؛ زیرا مسلمانی که در نظر شما کوچک است، نزد خداوند بزرگ است» (آشتیانی و فانضی، ۱۳۷۵، ص ۲۴۴).

۴-۲-۵. وحدت و انسجام

از دیگر شیوه‌هایی که به واسطه آن گفت‌وگو سازنده و ارتقابخش است، وحدت و انسجام میان افراد جامعه و عامه مردم است. اسلام به عنوان کامل‌ترین و جامع‌ترین دینی که از طرف خداوند برای بشر فرستاده شد، در آن به اتحاد، برادری، هم‌گرایی و وحدت تأکید بسیاری شده است (گیلاتی و همکاران، ۱۳۹۴). چنان‌که کتاب بزرگ و الهی آنان؛ قرآن کریم به پیروان خود و مسلمانان صدر اسلام آموخت که همگی به ریسمان الهی چنگ زده و از تفرقه پرهیزند (آل‌عمران، ۱۰۳)، و گرنه شکست خواهند خورد (انفال، ۴۶).

۵-۲-۵. پذیرش تفاوت آفرینش انسان‌ها در قالب اقوام و گروه‌های مختلف

از دیگر اصولی که در هنگام گفت‌وگو باید رعایت شود و در آیات قرآن نیز به آن اشاره شده است، توجه و پذیرش این نکته است که جامعه از گروه‌ها و قشرهای مختلف تشکیل شده است و به صورت طبیعی نظرات و عقاید متفاوت وجود دارد. در آیه ۱۳ سوره حجرات به این مفهوم اشاره شده است و خداوند می‌فرماید: «ای مردم، ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم و آن‌گاه شعبه‌های بسیار و فرق مختلف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا بزرگوار و با افتخارترین شما نزد خدا با تقواترین شمایند...».

۶-۲-۵. دارابودن روحیه انتقادپذیری و نقد

نکته دیگر اینکه، در تربیت فردی و اجتماعی دارای اهمیت است و در برقراری

ارتباط و گفت‌وگوی سازنده بسیار کارگشا است، دارا بودن روحیه انتقادپذیری و نقد است. قرآن در آیات گوناگون به روابط میان مؤمنان و نیز مؤمنان و دولت‌مردان اشاره می‌کند و مسئله انتقاد و انتقادپذیری را به روشنی طرح و مصادیق بسیاری را بیان می‌دارد. نخستین موردی که قرآن به آن اشاره دارد داستان آفرینش انسان است که در سوره‌های گوناگون مطرح شده است. در سوره بقره آیات ۳۰ تا ۳۷ به نکاتی اشاره دارد که ارتباط تنگاتنگی با انتقادپذیری و تحمل دیگری دارد.

۷-۲-۵. پرهیز از پیش‌داوری و سوءظن

پرهیز از گمان و سوءظن نسبت به دیگران از دیگر ملاک‌ها و معیارهایی است که اگر رعایت گردد، به عنوان یک اصل سازنده در گفت‌وگوی مؤثر شناخته می‌گردد. خداوند نیز در آیه ۱۲ سوره حجرات این نکته را به خوبی بیان کرده است که: «ای کسانی که ایمان دارید، از بسیاری گمان‌ها پرهیزید که بعضی گمان‌ها گناه است و نیز هرگز (از حال درونی هم) تجسس نکنید و غیبت یکدیگر نکنید آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد البته از خوردن آن نفرت و کراهت دارید (پس بدانید که صورت واقعی غیبت مؤمن چنین است) و از خدا پروا داشته باشید که خدا توبه پذیر و مهربان است». چنان‌که در آیات دیگر نیز پرهیز از گمان بد و سوءظن بیان شده است (نک؛ فصلت، ۲۳ و فتح، ۱۲). در رابطه با حسن ظن و پرهیز از بدگمانی نیز از حضرت رضا علیه السلام نقل شده است: «گمان خود را نسبت به پروردگار نیکو گردان؛ زیرا حضرت ابا عبدالله علیه السلام مکرر می‌فرمودند: «کسی که گمانش نسبت به خداوند نیکو باشد خداوند در نزد گمان آن بنده نسبت به خودش خواهد بود - با او مطابق همان گمان معامله خواهد نمود - و کسی که به مقدار اندکی از روزی اکتفا نماید خداوند متقابلاً عمل کم او را قبول خواهد نمود» (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۲۲۹).

۸-۲-۵. دیگر ملاک‌ها و معیارها

علاوه بر موارد یادشده در بالا که زمینه‌هایی اساسی و کلی برای گفت‌وگو و

برقراری ارتباط انسانی در قرآن هستند، می‌توان دیگر موارد مهم برای برقراری ارتباط و گفت‌وگوی سازنده را در نرمی در گفتار و آرام صحبت کردن در معاشرت و سخن (لقمان، ۱۹ و حجرات، ۲ و ۳)، معرفی خود به مخاطب (هود، ۸۱ و حجر، ۵۱ تا ۵۸ و آیات دیگر)، افتادگی و فروتنی و پرهیز از تکبر (مائده، ۵۴ و نیز اسراء، ۳۷ و لقمان، ۱۸ و ۱۹)، رعایت عدل و انصاف در برخورد با دیگران (آل عمران، ۷۵)، سخن شایسته و رفتار نیکوداشتن (بقره، ۸۳ و نساء، ۵ و ۸)، خوش‌رویی و خوش‌حلقی (آل عمران، ۱۵۹)، صداقت در گفتار و اعمال (توبه، ۱۱۹)، حفظ شخصیت افراد و آبروی آنان (بقره، ۲۲۰ و ۲۶۳ و نساء، ۱۵)، صبر و شکیبایی در برابر گفته‌های مخالفان (مزمّل، ۱۰ و بلد، ۱۷)، مشورت با مردم (مزمّل، ۱۰ و بلد، ۱۷)، مهربانی در گفتار و رفتار (آل عمران، ۱۵۹ و فتح، ۲۹ و حدید، ۲۷)، دفع بدی با خوبی (مومنون، ۹۶ و فصلت، ۳۴)، رعایت عدالت (نساء، ۱۳۵) بخشش و نادیده گرفتن خطاهای مردم و عفو خطای آنان (بقره، ۱۰۹ و نیز آل عمران، ۱۳۴ و ۱۵۹)، وفای به عهد در روابط (بقره، ۱۰۰ و ۱۲۷ و اسراء، ۳۲) و وفای به وعده (مریم، ۵۴) و ... نیز خلاصه کرد که قرآن کریم آن‌ها را اصولی مهم در ارتباط، گفت‌وگو و معاشرت دانسته که رعایت و توجه به آن‌ها می‌تواند، ضمن رشد سرمایه اجتماعی و ارتقای آن، زمینه‌ساز سبک زندگی و ارتقای رفاه مادی و معنوی در جامعه باشد.

۳-۵. ویژگی‌های مناظرات و گفت‌وگوهای رضوی در راستای ارتقای سرمایه اجتماعی

آنچه گفت‌وگوها و مناظرات امام رضا علیه السلام را از دیگر گفت‌وگوها و مناظرات جدا می‌سازد، ویژگی‌های مهم آنان است که باعث شده در طول تاریخ همیشه ماندگار بوده و به عنوان الگویی کارآمد، اثرات خود را بر جوانب مختلف زندگی باقی گذارد. در ادامه تلاش شده مهمترین ویژگی‌های گفت‌وگو و مناظرات امام رضا علیه السلام را که نقش مهمی در ارتقای سرمایه اجتماعی در جامعه دارند، بررسی گردد؛

۱-۳-۵. ویژگی‌های شخصیتی امام رضا*

یکی از موارد مهم در گفت‌وگو و مناظره ویژگی‌های شخصیتی طرفین است که

باعث شکل‌گیری تفاهم و یک ارتباط سازنده در راستای ارتقای سرمایه اجتماعی می‌گردد. امام رضا علیه السلام به عنوان یک الگوی برتر با داشتن ویژگی‌های شخصیتی متعالی همچون: صبر، بردباری و شکیبایی در دوران زندگی شان و زندانی بودن پدر بزرگوارشان مکرر سعه صدر از خود نشان می‌دادند و اهل حلم و شکیبایی بودند (عمادزاده، ۱۳۹۳، ص ۱۰۶۴)، افزون بر این دیگر ویژگی‌های شخصیتی ایشان شامل موارد زیر است:

- تواضع و فروتنی امام رضا علیه السلام؛ در حدیثی ارزشمند می‌فرمایند: «فروتنی و تواضع در آن است که با مردم چنان کنی که دوست داری با تو چنان کنند» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۵، ص ۲۲۵).

- توجه به کرامت انسانی؛ ایشان در این رابطه می‌فرمایند: «لازم است با تمام اطفال و بزرگسالان، مؤدب و با احترام برخورد کنید و همیشه یادآور می‌شدند که پروردگار همه یکی است، پدر و مادر همه یکی است، و پاداش هم به اعمال است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۸، ص ۲۳۰).

- داشتن علم و اطلاعات کافی؛ از جمله در زمینه گفت‌وگو و مناظره و تفکر کردن قبل سخن گفتن، امام رضا علیه السلام عالم آل محمد بوده و در رابطه با علم‌آموزی فرموده‌اند: «کسی که علوم ما را فرا گیرد و آن را به مردم بیاموزد، امر ما را زنده کرده است، چون اگر مردم از سخنان زیبای ما آگاه گردند، به طور قطع از ما پیروی خواهند کرد» (عطاردی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۶).

- رعایت تقوا؛ تقوا در عمل و سخن امام رضا علیه السلام همیشه رعایت می‌شد و ایشان در رابطه با تقوا فرموده‌اند: «اگر کسی عرضه گناه کردن داشت، اما گناه نمی‌کرد، آرام باش، فریب نخور، ممکن است گناهی را ترک می‌کند، اما مرتکب گناه دیگری می‌شود. زیرا شهوات مردم مختلف است و باید در عمل، تقوای او را در نظر بگیریم» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۳۱۷).

- انس با قرآن؛ برنامه نقل شده در سیره امام رضا علیه السلام، در خصوص خواندن و انس ایشان با قرآن چنین است: ۱. بعد از نماز صبح، قرآن کریم را باز کرده و از روی آن

تلاوت می‌کردند (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۵۰۴)؛ ۲. شب هنگام که در بستر قرار می‌گرفتند، آیات قرآن را تلاوت می‌فرمودند (ابن بابویه، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۸۳)؛ ۳. هرگاه به آیه‌ای می‌رسیدند که در آن از بهشت یا دوزخ سخن رفته بود، گریه می‌کردند و از خداوند درخواست بهشت می‌فرمودند (ابن بابویه، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۸۳)، نیکو سخن گفتن؛ امام رضا علیه السلام با استناد به سخن حضرت رسول صلی الله علیه و آله از اینکه کسی دیگری را سب کند نهی کرده است؛ زیرا خداوند حضرت آدم بر صورت خود آفریده است (قیومی، ۱۳۷۳، ص ۳۷۶) و همیشه با دیگران حتی دشمنان خویش نیکو سخن می‌گفتند.

- خوش رویی و مهربانی؛ امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید: «با سلطان و زمامدار با ترس و احتیاط همراهی کن، و با دوست با تواضع و با دشمن با احتیاط، و با مردم با روی خوش» (حلوانی، ۱۴۰۸ق، ص ۱۳۳).

- همدلی؛ یاسر خادم امام می‌گوید: امام رضا علیه السلام به ما فرموده بود: «اگر بالای سرتان ایستادم (و شما را برای کاری طلب کردم) و شما مشغول غذاخوردن بودید، بر نخیزید تا غذای شما تمام شود. به همین جهت بسیار اتفاق می‌افتاد که امام ما را صدا می‌زد و در پاسخ او می‌گفتند: به غذاخوردن مشغول هستید و آن حضرت می‌فرمود: «بگذارید غذایشان تمام بشود» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۲۹۸).

- مخاطب‌شناسی؛ حضرت فرموده: «من با اهل تورات به تورات‌شان، با اهل انجیل به انجیل‌شان، با موبدان به شیوه پارسی‌شان، با رومیان به روش خودشان و با اهل بحث و گفت‌وگو به زبان‌های خودشان استدلال کرده، همه را به تصدیق خود وا می‌دارم» (ابن بابویه، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۵۶).

- نیکو صدازدن مخاطب؛ در رابطه با صدازدن دیگران نیز از امام رضا علیه السلام وارد شده است که؛ «اگر فردی در مجلسی حاضر است او را با کنیه (مانند ابوالحسن که نشانه احترام است) صدا بزن و اگر حاضر نیست اسمش را بخوانید» (حرانی، ۱۳۸۳، ص ۵۲۴).

- دوری از عجب و خودبرتربینی؛ امام رضا علیه السلام در سخنی زیبا و مرتبط با این امر فرموده‌اند: «عجب و خودبینی درجاتی دارد: یکی اینکه کار بد انسان در نظرش زینت شود و آن را نیک بداند و همین مایه‌ی خودبینی شود. و یکی اینکه بنده، ایمان به خدا

می آورد؛ ولی بر خدا منت می گذارد که ایمان آورد، در حالی که خدا بر او منت دارد به خاطر آن ایمان» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۱۳).

- خیرخواهی مخاطب، صدق نیت و دلسوزی؛ ایشان همیشه در گفت و گوها و مناظرات خود سبب جذب مخاطبان و تقویت مشارکت و همراهی و اتحاد و انسجام که از لوازم مهم ارتقای سرمایه اجتماعی است، می شدند.

۲-۳-۵. ویژگی‌های سخنان و گفت‌وگوهای امام رضا*

پیام و محتوای گفت‌وگو از مهمترین مواردی است که باعث ایجاد ارتباط سازنده و تسهیل آن می گردد. در گفت‌وگوها و مناظرات رضوی پیام‌ها و سخنان حضرت علیه السلام به بهترین شیوه ممکن بیان شده و گفت‌وگو و مناظرات امام رضا علیه السلام با داشتن ویژگی‌هایی همچون؛

- سادگی؛ به معنای روشن، ساده و قابل فهم بودن، صریح بودن؛ چنان که در مناظره‌ای (مناظره با عمرو بن هذاب) هم که منکر علم امام به تمام زبان‌ها بود، از اتفاق مجلسی تشکیل شد که در آن هندی، رومی، فارسی و ترکی بود. امام با هر یک از آنها با زبان خودشان به گفت‌وگو نشست (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ص ۶۲۱).

- مختصر بودن و پرهیز از زیاده‌گویی، بیان صریح و روشن؛ امام رضا علیه السلام هم در این رابطه فرموده‌اند: «سکوت و خاموشی، بسیار زیبا است. اشخاص پر حرف و بیهوده‌گو همیشه در لغزش و بر لب پرتگاه و سقوط هستند» (عطاردی، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۶۵).

- گفتن مثال و استفاده از واسطه‌ها؛ امام علیه السلام در مناظره با عمران صائبی، وقتی عمران از امام سؤال می کند آیا خدا قبل از آفرینش ساکت بوده است و بعد تکلم را آغاز کرد؟ با بیان مثال چراغ و روشنایی او را قانع کرده و تا حد زیادی مفاهمه میان آنها صورت می گیرد (نک؛ صدوق، ۱۳۹۰، صص ۱۴۰-۱۴۷، نقل از ارزانی و ربانی ۱۳۹۱، صص ۶۱-۶۳)، تغییر آهنگ، تن و لحن صدا (با نگاهی به گفت‌وگوها و به‌ویژه مناظره‌های حضرت رضا علیه السلام و نوع کلمات و عبارات ایشان روشن می گردد که در کنار خطاب به اندیشه‌های مخاطبان، به دل و فطرت آنان، یا از زاویه دیگر، در همان مناظره توجه و

خطاب می‌شد؛ لحن گفتارها و کیفیت تغییر لحن حضرت گویای این حقیقت است (هاشمی اردکانی و میرشاه جعفری، ۱۳۸۷، ص ۱۱) که متناسب با نیاز مخاطب و درک او لحن و شیوه‌ی گفتار تغییر می‌کرد) همیشه موجب اثرگذاری و ارتقای سطح تعاملات سازنده و تقویت مشارکت و اتحاد و انسجام را به همراه داشته است.

دیگر ویژگی‌ها و گفت‌وگوهای امام رضا علیه السلام؛ را که می‌تواند در ارتقای سرمایه اجتماعی و تسهیل ارتباطات مؤثر و کارساز باشد، می‌توان در مواردی چون؛ خوب گوش دادن، کنترل احساسات، انس با مخاطب، خوش‌بینی و مثبت‌نگری دانست که هر کدام در زمان مناسب استفاده می‌شده و مناظرات و گفت‌وگوهای ایشان را به عنوان الگویی برای تمام اعصار و قرون تبدیل کرده است که بهره‌مندی از آنان می‌تواند باعث ارتقای تعاملات سازنده، تقویت مشارکت و همکاری و همدلی، افزایش انسجام و دانش و آگاهی سازنده افراد در راستای ارتقا و تقویت سرمایه اجتماعی باشد.

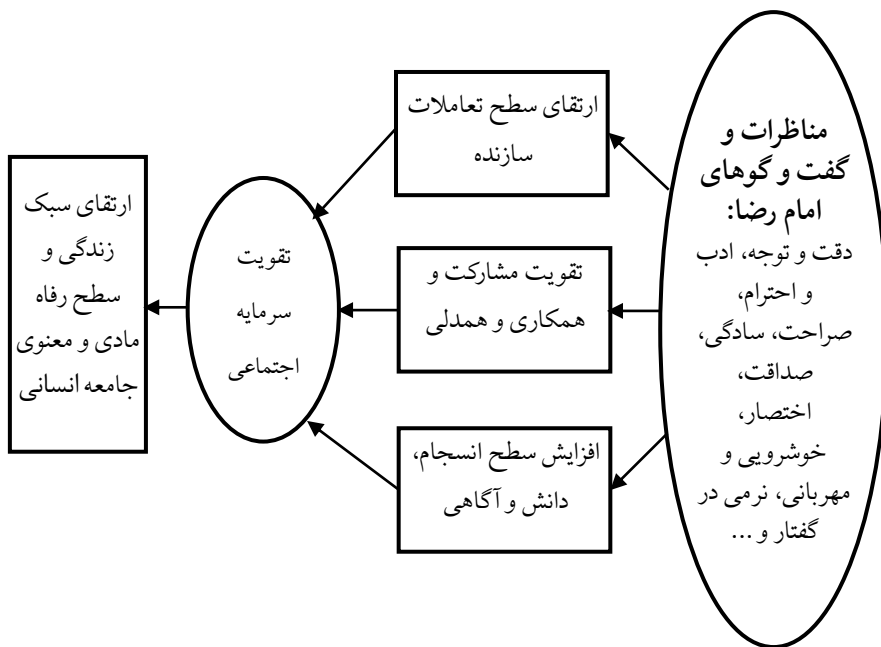
۶. جمع‌بندی و تحلیل

برقراری ارتباط و گفت‌وگو نمودن با یکدیگر به واسطه زبان و کلمات از ویژگی‌های اصلی انسان است که او را نسبت به دیگر موجودات برتر و بالاتر قرار داده است. اگرچه دیگر حیوانات نیز با یکدیگر ارتباط دارند، ولی توانایی صحبت و گفت‌وگو مخصوص انسان است که بدین واسطه می‌تواند در عقل دیگران سهمین شده و در کارها تعاون و همکاری نماید و ضمن درک دیگران، در مواردی که اختلاف سلیقه و نظر پیش می‌آید، آن را به راحتی رفع نموده و با حفظ احترام و ارزش همدیگر، اصول و مبانی ارتباط سالم را برای رسیدن به فهم مشترک و تفاهم رعایت نمایند و زمینه استفاده از نیروی جمعی و سرمایه اجتماعی را ارتقا بخشند.

سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های مطرح‌شده در زندگی انسان و به‌عنوان مجموعه‌ای از مفاهیم مانند: اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها، موجب ارتباط و مشارکت اعضای جامعه به همراه تقویت همکاری و کاهش هزینه‌ها، پیوند میان افراد، انسجام، وحدت، همدلی و ارتقای تعاملات سازنده می‌گردد. آنچه در سرمایه اجتماعی

مهم است شکل‌گیری و ارتقای آن است که در پرتو گفت‌وگوی سازنده و منطقی در میان انسان‌ها است. توجه به ویژگی‌های گفت‌وگوی سالم در قرآن و تعالیم دینی به عنوان راهکاری مؤثر در این زمینه لازم است؛ زیرا گفت‌وگوهای قرآنی با دارا بودن دقت و توجه، توجه شایسته، پاسخ به موقع و مناسب، مدارا، حفظ وحدت و انسجام، پذیرش تفاوت‌ها، انتقادپذیری و دوری از سوءظن در کنار دیگر ویژگی‌ها می‌توانند زمینه‌ساز فهم مشترک از امور و اتحاد گردیده و به عنوان یک الگوی کارآمد، تعاملی سازنده را فراروی سرمایه اجتماعی به ارمغان آورند؛ بنابراین هدف پژوهش حاضر ارائه الگوی جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی با تأکید بر دستورات قرآن و مناظرات امام رضا (ع) بود. نتایج پژوهش نشان داد برای دستیابی به نتیجه مطلوب و رسیدن به سطح مناسبی از سرمایه اجتماعی در پرتوی گفت‌وگو لازم است علاوه بر نکات قرآنی پیرامون ارتباط و گفت‌وگو، ویژگی‌های مناظرات و گفت‌وگوهای امام رضا (ع) در کنار سیره ایشان برای ترسیم الگوی نظری جایگاه گفت‌وگو در ارتقای سرمایه اجتماعی مدنظر قرار گیرد. گفت‌وگوها و مناظرات رضوی با داشتن ویژگی‌هایی که در شخصیت، گفتار و سیره رضوی به صورت کلی است و شامل؛ «رعایت هنجارهای اخلاقی ارتباط، معاشرت و گفت‌وگو، دقت و توجه در سخن، ادب و احترام، مدارا با دیگران، داشتن روحیه نقد و انتقادپذیری، پرهیز از پیش‌داوری و سوءظن، رعایت انصاف و نرمی در گفتار، صراحت و روشنی، سادگی و قابل فهم بودن، صداقت، اختصار و پرهیز از پرگویی، استفاده از مثال‌ها و نمونه‌ها، بهره‌بردن از واسطه‌ها، تغییر لحن و آهنگ و تن صدا، تعاملات سازنده، مشارکت، همدلی، اعتماد، انسجام و اتحاد» هستند، که ضمن بالابردن دانش و آگاهی افراد و تغییر باور و نگاه آن‌ها، سبب ارتقای سرمایه اجتماعی می‌گردد؛ لذا این فرآیند در قالب مدل نظری زیر انسجام یافته که با دقت و توجه در آن و رعایت نکات و دستورات رسیده از سیره امام رضا (ع) پیرامون هر کدام از بخش‌های آن، می‌توان انتظار داشت که گفت‌وگو به عنوان یک عامل مهم ارتقای سرمایه اجتماعی جایگاه خود را در جامعه و میان پژوهشگران پیدا نماید و سبب ارتقای سبک زندگی، سطح رفاه مادی و معنوی جامعه انسانی گردد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که درک معانی صحبت دیگران و شیوه پرسشگری و پاسخ به آن که در مناظرات رضوی به خوبی تبیین شده است، از عوامل مهم در ارتباط با دیگران و مؤثر در سرمایه اجتماعی است و یافته‌های پژوهش واعظی و همکاران (۱۴۰۱) نیز همسو با این نکته است. گفت‌وگو یک ضرورت برای دوری از مجادله است، باعث همگرایی و اتحاد میان مسلمانان می‌گردد و نتایج پژوهش عارفی میناآباد (۱۳۹۴)؛ رحیمی و عموری (۱۳۹۴) نیز مؤید این مطلب است. از طرفی ایجاد و افزایش سرمایه اجتماعی نیازمند یک تعامل و ارتباط سازنده است که باعث تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد و این یافته نیز با نتایج پژوهش رسول‌زاده و همکاران (۱۳۹۳) همسو است.

شکل ۱- مدل نظری پژوهش

نتیجه‌گیری

۱. با نگاه به الگوی ارتباط گفت و گو با ارتقای سرمایه اجتماعی مبتنی بر مناظرات رضوی باید هر برداشتی از نقش و جایگاه گفت و گو در ارتقای سرمایه اجتماعی با ملاحظات و ویژگی‌های این دیدگاه تناسب داشته و به این نکته توجه شود که امروزه ضرورت و اهمیت ارتقای سرمایه اجتماعی در جوامع اسلامی و به خصوص کشور ایران دو چندان است؛ چرا که با گسترش ارتباطات و شیوه‌های مختلف برقراری ارتباط با یکدیگر در دنیای معاصر و به تبع آن پدید آمدن چالش‌ها و مسائل گوناگون میان افراد، قومیت‌ها و ملت‌های مختلف در بسیاری از موارد ضمن تغییرات معنایی و برداشت‌های مختلف از کلمات، رفتار و اعمال، بازخوردهای مبهم و محیط‌های گوناگون، گفت و گوی سازنده و بالتبع آن سرمایه اجتماعی دچار چالش شده و ارتقای آن کار چندان آسانی نیست. به همین دلیل لازم است تا با اتخاذ رویکردهای مختلف و از جمله کاربردی نمودن مدل یادشده که برگرفته از تعالیم دینی و سیره و تعالیم امام رضا علیه السلام است، در این راستا اقدام گردد.

۲. بررسی رویکرد فرهنگی قرآن و در این رابطه امام رضا علیه السلام و نحوه برخورد ایشان در ارتباطات خویش و لحاظ کردن اصول و مبانی اخلاقی‌شان در گفت و گوها و سیره خویش، برای همگان در راستای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و ارتقای آن می‌تواند یاریگر و مؤثر باشد.

۳. در راستای تسهیل فرآیندهای ارتباطی و گفت و گوهای سازنده و تعامل‌گرا و ارتقای سرمایه اجتماعی در پرتو گفت و گو، پیشنهادات و راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

- طراحی یک الگوی ارتباط و گفت و گوی کارآمد و همه‌جانبه با در نظر گرفتن شرایط جامعه‌ی مورد نظر متناسب با دستورات قرآن و تعالیم دینی - قرآنی و سیره‌ی امام رضا علیه السلام و ترویج و آموزش آن از طریق تبلیغات و رسانه‌های جمعی.

- زمینه‌سازی طرح گفت‌وگو برقراری آن در میان افراد جامعه و حتی جوامع و کشورها به عنوان راهکاری در راستای تقویت سرمایه اجتماعی.
- همکاری و مساعدت ارگان‌های فرهنگی و آموزشی برای تبیین الگوی فوق در این رابطه.

فهرست منابع

* قرآن کریم

آشتیانی، محسن؛ فاضلی، علی. (۱۳۷۵). مبانی تربیت و اخلاق اسلامی (چاپ اول). قم: روحانی.
 ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۳). عیون اخبار الرضا (ج ۱، ۲ و ۳، مترجم: علی اکبر غفاری).
 تهران: صدوق.

ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۹۸ق). التوحید. قم: جامعه مدرسین.
 ارزانی، حبیب رضا؛ ربانی اصفهانی، حوریه. (۱۳۹۱). سبک ارتباطی اخلاقی رضوی در تعامل
 با پیروان ادیان با تکیه بر مناظرات امام علیه السلام. فصلنامه علمی - ترویجی اخلاق، ۲(۶)، صص
 ۳۹-۶۶.

ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا. (۱۳۹۶). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران.
 تهران: نی.

پاتنام، روبرت. (۲۰۰۲م). دموکراسی و سنت‌های مدنی (تجربه ایتالیا و درس‌هایی برای کشورهای
 در حال گذار)، (مترجم: محمد تقی دلفروز). تهران: روزنامه سلام.
 پاک سرشت، سلیمان. (۱۳۹۳). ملاحظات و راهبردهای ارتقای سرمایه اجتماعی. نشریه راهبرد
 فرهنگ، ۷(۲۵)، صص ۷۲-۱۰۶.

پایا، علی. (۱۳۸۱). گفتگو در جهان واقعی: کوششی واهی یا ضرورتی اجتناب‌ناپذیر. تهران:
 طرح نو.

پیران، پرویز. (۱۳۹۲). مبانی مفهومی و نظری سرمایه اجتماعی. تهران: علم.
 پیران، محمد؛ آقاجانی، طهمورث؛ شوقی، بهزاد؛ رضازاده، آرش و دهقان نجم‌آبادی، عامر.
 (۱۳۹۱). بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر خلاقیت کارکنان در صنایع ریخته‌گری ایران
 (مورد مطالعه: کارکنان شاغل در شهر صنعتی کاوه). نشریه ابتکار و خلاقیت در علوم
 انسانی، ۲(۱)، صص ۱۶۳-۱۸۲.

- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۹). سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه) (مترجمان: افشین خاکباز و حسن پویان، چاپ سوم). تهران: شیرازه.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم (محقق و مصحح: سید مهدی رجائی، چاپ دوم). قم: دار الکتب الاسلامی.
- جعفریان، مجید؛ مسجدمجمعی، محمد. (۱۳۹۴). دیدگاه‌های نظری به گفتگوی بینادینی در ایران. الهیات تطبیقی، ۶(۱۳)، صص ۱۰۵-۱۲۰.
- چلبی، مسعود. (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نی.
- چلبی، مسعود؛ امیرکافی، مهدی. (۱۳۸۵). تحلیل چند سطحی انزوای اجتماعی. تهران: نی.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق). وسائل الشیعة (ج ۸ و ۱۵). قم: موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- حرانی، ابن شعبه. (۱۳۸۳). تحف العقول (مترجم: صادق حسنزاده، چاپ سوم). قم: آل علی.
- حلوانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ق). نزهه الناظر و تنبیه الخاطر. قم: مدرسه الإمام المهدی علیه‌السلام.
- خانیک، هادی. (۱۳۸۳). گفتگو از معنای زیبایی تا معنای جهانی. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۵(۱)، صص ۹۰-۱۱۳.
- خنیفر، حسین؛ فرجی، امین؛ محمدی‌ترکمانی، احسان و الماسی‌زاده، سارا. (۱۴۰۲). بررسی نقش ساختاری آموزش هوشمند در ایجاد و توسعه سرمایه اجتماعی. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۰(۱)، صص ۴۸-۶۱.
- رحمانی، محمود؛ کاوسی، اسماعیل. (۱۳۸۷). اندازه‌گیری و مقایسه سرمایه اجتماعی در بخش‌های دولتی و خصوصی (چاپ اول). تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی دفتر گسترش تولید علم.
- رحیمی، ثریا؛ عموری، نعیم. (۱۳۹۴). احیای فرهنگ گفتگو و ضرورت همگرایی جهان اسلام. نشریه جبل‌المتین، ۴(۱۰)، صص ۱۰۱-۱۱۶.
- رسول‌زاده، بهزاد؛ رستگارپور، حسن؛ رضا سردی، محمدرضا و فرج‌الهی، مهران. (۱۳۹۳).

بررسی نقش نظام آموزش از دور در ایجاد سرمایه اجتماعی و ارائه الگوی مناسب جهت ارتقاء آن در آموزش عالی کشور. نشریه مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی، ۲(۳)، صص ۸۳-۱۰۶.
 رفیع‌پور، فرامرز. (۱۳۸۷). آنومی یا آشفتگی اجتماعی، پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر. تهران: سروش.

سراج‌زاده، سیدحسین؛ شریعتی مزینانی، سارا و صابر، سیروس. (۱۳۸۳). بررسی رابطه میزان دینداری و انواع آن با مدارای اجتماعی. مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱(۴)، صص ۴۲-۱۰۹.

سعادت، احمد. (۱۳۸۵). مدارای پیامبر اعظم با مخالفان و دیگراندیشان. فصلنامه طلوع، ۲۰(۷۸)، صص ۷۴-۹۸.

سلطانی، آزاده. (۱۳۸۴). مرکز گفتگوی ادیان (اصفهان شهر جدید بهارستان). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنرهای زیبای دانشکده معماری دانشگاه تهران. تهران: دانشگاه تهران.

شیخ صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۴ق). من لایحضر الفقیه. قم: جامعه مدرسین.
 صدوق (شیخ صدوق)، محمد بن علی. (۱۳۹۰). عیون اخبار الرضا علیه السلام. قم: پیام علمدار.
 عارفی میناآباد، راهب. (۱۳۹۴). ضرورت گفتگو و اعراض از مجادله در جهان اسلام. نشریه جبل‌المتین، ۴(۱۰)، صص ۳۷-۵۱.

عباس‌زاده، محمد؛ عزیززاده اقدم، محمد و اسلامی بناب، سیدرضا. (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و آنومی اجتماعی. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱(۱)، صص ۱۴۵-۱۷۲.

عبداللهی، محمد؛ موسوی، میرطاهر. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۶(۲۵)، صص ۱۹۵-۲۳۴.
 عطاردی، عزیزالله. (۱۴۱۳). مسند الامام الرضا علیه السلام (ج ۱، چاپ دوم) بیروت: دار الصفوه.
 عمادزاده، حسین. (۱۳۹۳). مجموعه زندگی چهارده معصوم علیهم السلام (ج ۱ و ۲، چاپ بیست و هشتم). تهران: طلوع.

- فاین، بن. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی: اقتصاد سیاسی و دانش اجتماعی در طلوعه هزاره سوم (مترجم: محمد کمال سروریان). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- فانضی، علی. (۱۳۷۵). جایگاه روش تنبیه در تعلیم و تربیت (چاپ سوم). تهران: فیض کاشانی.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی. (۱۴۰۶ق). الوافی (ج ۵). اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علیه السلام.
- قدمزن جلالی، اصغر. (۱۳۹۰). سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه مدیریت دانش و سازمان‌های دانش محور. ماهنامه مهندسی مدیریت، ۵(۴۳)، صص ۳۰-۳۸.
- قیومی، جواد. (۱۳۷۳). صحیفه الرضا. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). الکافی (ج ۲، ۶ و ۸). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کوثری، مسعود. (۱۳۸۷). نشانه‌شناسی رسانه‌های جمعی. فصلنامه رسانه، ش ۷۳، صص ۳۱-۵۳.
- گیلانی، نجم الدین؛ جمینی، داود و عباسی، احمد. (۱۳۹۴). نقش آموزه‌های قرآن کریم در اتحاد اقوام مختلف در صدر اسلام. مقالات برتر و پذیرفته شده برای ارائه شفاهی، هفتمین کنگره پیشگامان پیشرفت. تهران: کتابخانه ملی.
- مایرز، گیل ای؛ مایرز، میشله تی. (۱۳۸۳). بویایی ارتباطات انسانی (مترجم: حوا صابر املی، چاپ اول). تهران: دانشکده صداوسیما.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۲). بحارالانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی خامنه، مرضیه؛ حسن پوردرودگر، زینب. (۱۳۹۱). بررسی تحلیلی - تطبیقی سرمایه اجتماعی در محله‌های مساعد و نامساعد شهر تهران. مسایل اجتماعی ایران، ۳(۶)، صص ۲۰۳ - ۲۲۸.
- واعظی، سیدحسین؛ طوفان فرد، خدیجه و سعادت‌مند، زهره. (۱۴۰۱). بررسی جایگاه و مفهوم گفتگو و پرسشگری در آموزه‌های حضرت علی علیه السلام. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ش ۵۷، صص ۱۱۷-۱۵۰.

- والزر، مایکل. (۱۳۸۳). در باب مدارا (مترجم: صالح نجفی). تهران: شیرازه.
- هاشمی اردکانی، سیدحسن؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم. (۱۳۸۷). روش مناظره‌ی علمی در سیره‌ی آموزشی امامان معصوم علیهم‌السلام، (مطالعه موردی مناظرات امام رضا علیه‌السلام). دوفصلنامه علمی - تخصصی تربیت اسلامی، ۳(۷)، صص ۷-۲۱.
- Algezauzi, S. & Filieri, R. (2010). Investigating the role of social capital in innovation: sparse versus dense network. *Journal of Knowledge Management*, 14(6), pp. 891-909.
- Cigler, Allan & Joslyn, Mark R. (2002). The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: The Impact of Political Tolerance Attitudes. *Political Research Quarterly*, Vol. 55, No.1, pp. 7-25.
- Cohen, D. & Prusak, L. (2001). In *Good Company: How Social Capital Makes Organizations Work*. Harvard Business School Press, Boston, M. A.
- Miller, Steven D. & Sears, David O. (1986). Stability and Change in Social Tolerance: A Test of the Persistence Hypothesis. *American Journal of Political Science*, Vol.30, No.1, pp. 214-236.
- Nahapiet, J. & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 32(2), pp. 242-266.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24.1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Putnam, Robert, D. (2002). Social Capital: Measurement and Consequences. <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf>, 1386/9/25.

References

* The Holy Quran

- Abbaszadeh, M., Alizadeh Aghdam, M., & Eslami Bonab, S. R. (2012). Examining the relationship between social capital and social anomie. *Iranian Social Studies and Research*, 1(1), pp. 145-172. [In Persian]
- Abdollahi, M., & Mousavi, M. T. (2007). Social capital in Iran: Current status, future outlook, and transition feasibility. *Journal of Social Welfare*, 6(25), pp. 195-234. [In Persian]
- Algezauai, S., & Filieri, R. (2010). Investigating the role of social capital in innovation: Sparse versus dense networks. *Journal of Knowledge Management*, 14(6), pp. 891-909. <https://doi.org/10.1108/13673271011084925>
- Arefi Minaabad, R. (2015). The necessity of dialogue and avoiding dispute in the Islamic world. *Habl al-Matin*, 4(10), pp. 37-51. [In Persian]
- Arzani, H. R., & Rabbani Isfahani, H. (2012). The ethical communicative style of Imam Rida in interaction with followers of other religions, focusing on his debates. *Journal of Ethics*, 2(6), pp. 39-66. [In Persian]
- Ashtiani, M., & Faezi, A. (1996). *Foundations of education and Islamic ethics* (1st ed.). Qom: Rouhani. [In Persian]
- Atarodi, A. (1993). *Musnad al-Imam al-Rida* (Vol. 1, 2nd ed.). Beirut: Dar al-Safwah. [In Arabic]
- Azkiya, M., & Ghafari, G. (2017). *Rural development with emphasis on rural society in Iran*. Tehran: Ney. [In Persian]
- Chalabi, M. (2005). *Sociology of order: Theoretical explanation and analysis of social order*. Tehran: Ney. [In Persian]
- Chalabi, M., & Amir Kafi, M. (2006). A multilevel analysis of social isolation. Tehran: Ney. [In Persian]
- Cigler, A., & Joslyn, M. R. (2002). The extensiveness of group membership and social capital: The impact of political tolerance attitudes. *Political Research Quarterly*, 55(1), pp. 7-25. <https://doi.org/10.1177/106591290205500102>

Cohen, D., & Prusak, L. (2001). *In good company: How social capital makes organizations work*. Harvard Business School Press.

Emadzadeh, H. (2014). *The life of the Fourteen Infallibles* (Vols. 1 & 2, 28th ed.). Tehran: Tolou. [In Persian]

Faezi, A. (1996). *The role of punishment in education and upbringing* (3rd ed.). Tehran: Feiz Kashani. [In Persian]

Feiz Kashani, M. M. b. S. M. (1986). *Al-Wafi* (Vol. 5). Isfahan: Imam Amir al-Mu'minin Library. [In Arabic]

Fine, B. (2006). *Social capital and social theory: Political economy and social science in the third millennium* (M. K. Sarvarian, Trans.). Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian]

Ghadamzan Jalali, A. (2011). Social capital and its role in developing knowledge management and knowledge-based organizations. *Management Engineering Monthly*, 5(43), pp. 30-38. [In Persian]

Gilani, N., Jamini, D., & Abbasi, A. (2015). The role of Quranic teachings in uniting different ethnic groups in early Islam. *7th Congress of Pioneers of Progress*. Tehran: National Library. [In Persian]

Halwani, H. b. M. (1988). *Nuzhat al-Nazir wa Tanbih al-Khatir*. Qom: Madrasat al-Imam al-Mahdi. [In Arabic]

Harani, I. Sh. (2004). *Tuhaf al-Uqul* (S. Hasanzadeh, Trans., 3rd ed.). Qom: Al Ali. [In Persian]

Hashemi Ardakani, S. H., & Mirshah Jafari, S. E. (2008). The method of scientific debate in the educational conduct of the Infallible Imams: A case study of Imam Riḍā's debates. *Islamic Education Scientific-Professional Journal*, 3(7), pp. 7-21. [In Persian]

Hor Amili, M. b. H. (1993). *Wasa'il al-Shia* (Vols. 8 & 15). Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]

Ibn Babewaye, M. b. A. (1978). *Al-Tawhid*. Qom: Jamiat al-Mudarrisin. [In Arabic]

Ibn Babewaye, M. b. A. (2004). *Uyun akhbar al-Rida* (Vols. 1, 2, & 3, A. A. Ghafari, Trans.). Tehran: Saduq. [In Persian]

- Jafarian, M., & Masjed Jamei, M. (2015). Theoretical perspectives on interfaith dialogue in Iran. *Comparative Theology*, 6(13), pp. 105–120. [In Persian]
- Khanifar, H., Faraji, A., Mohammadi-Torkamani, E., & Almasizadeh, S. (2023). Examining the structural role of smart education in creating and developing social capital. *Social Capital Management*, 10(1), pp. 48-61. [In Persian]
- Khaniki, H. (2004). From linguistic meaning to global meaning of dialogue. *Iranian Journal of Sociology*, 5(1), pp. 90-113. [In Persian]
- Kowsari, M. (2008). Semiotics of mass media. *Journal of Media*, 73, pp. 31-53. [In Persian]
- Kulayni, M. b. Y. (1984). *Al-Kafi* (Vols. 2, 6, & 8). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya. [In Arabic]
- Majlesi, M. B. (1983). *Bihar al-Anwar*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya. [In Arabic]
- Miller, S. D., & Sears, D. O. (1986). Stability and change in social tolerance: A test of the persistence hypothesis. *American Journal of Political Science*, 30(1), pp. 214–236. <https://doi.org/10.2307/2111299>
- Mousavi Khamene, M., & Hassanpour Doroodgar, Z. (2012). An analytical-comparative study of social capital in favorable and unfavorable neighborhoods of Tehran. *Iranian Social Issues*, 3(6), pp. 203–228. [In Persian]
- Myers, G. E., T., M., & Myers. (2004). *The dynamics of human communication* (H. Saber Amoli, Trans., 1st ed.). Tehran: Faculty of Radio and Television. [In Persian]
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), pp. 242–266. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.533225>
- Pak Seresht, S. (2014). Considerations and strategies for enhancing social capital. *Rahbord Farhang*, 7(25), pp. 72-106. [In Persian]
- Paya, A. (2002). *Dialogue in the real world: A futile effort or an inevitable necessity?* Tehran: Tarh-e No. [In Persian]

- Piran, M., Aghajani, T., Shoghi, B., Rezazadeh, A., & Dehghan Najmabadi, A. (2012). Examining the impact of social capital on employee creativity in Iran's foundry industries (Case study: Kaveh Industrial City employees). *Innovation and Creativity in Humanities*, 2(1), pp. 163-182. [In Persian]
- Piran, P. (2013). *Conceptual and theoretical foundations of social capital*. Tehran: Elm. [In Persian]
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, pp. 1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Putnam, R. (2002). *Democracy and civic traditions: The experience of Italy and lessons for transitional countries* (M. T. Delforooz, Trans.). Tehran: Salam Newspaper. [In Persian]
- Putnam, R. D. (2002). Social capital: Measurement and consequences. *OECD*. <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf>
- Qayoumi, J. (1994). *Sahifat al-Rida*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- Rafiipur, F. (2008). *Anomie or social disorder: A study on the potential for anomie in cities*. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Rahimi, S., & Amuri, N. (2015). Reviving the culture of dialogue and the necessity of Islamic world convergence. *Habl al-Matin*, 4(10), pp. 101-116. [In Persian]
- Rahmani, M., & Kavusi, E. (2008). *Measuring and comparing social capital in public and private sectors* (1st ed.). Tehran: Islamic Azad University, Vice Presidency for Research in Development of Science Production. [In Persian]
- Rasoulzadeh, B., Rastgarpour, H., Reza Sarmadi, M., & Farajollahi, M. (2014). Examining the role of distance education in creating social capital and providing an appropriate model for its enhancement in higher education. *Educational Planning Studies*, 2(3), pp. 83-106. [In Persian]
- Saadat, A. (2006). The Prophet's tolerance toward opponents and dissenters. *Tolou*, 20(78), 74-98. [In Persian]

- Sadouq (Sheikh Sadouq), M. b. A. (2011). *Uyūn akhbār al-Riḍā*. Qom: Payam Alamdar. [In Persian]
- Serajzadeh, S. H., Shariati Mazinani, S., & Saber, S. (2004). Examining the relationship between religiosity and social tolerance. *Social Sciences Journal, Ferdowsi University of Mashhad*, 1(4), pp. 42-109. [In Persian]
- Sheikh Sadouq, M. b. A. (1983). *Man la yahduruhu al-Faqih*. Qom: Jameat al-Modarresin. [In Arabic]
- Soltani, A. (2005). *Center for Interfaith Dialogue (Esfahan, Baharestan New City)* (Master's thesis, Faculty of Fine Arts, University of Tehran). Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Tajbakhsh, K. (2010). *Social capital (trust, democracy, and development)* (A. Khakbaz & H. Pouyan, Trans., 3rd ed.). Tehran: Shirazeh. [In Persian]
- Tamimi Amadi, A. b. M. (1989). *Ghorar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (S. M. Rajaei, Ed., 2nd ed.). Qom: Dar al-Kutub al-Islami. [In Arabic]
- Vaezi, S. H., Toofan-Fard, K., & Saadatmand, Z. (2022). The status and concept of dialogue and inquiry in the teachings of Imam Ali. *Research on Islamic Education Issues*, 57, pp. 117-150. [In Persian]
- Walzer, M. (2004). *On tolerance* (S. Najafi, Trans.). Tehran: Shirazeh. [In Persian]